

Ф И Л О Л О Г

часопис за језик, књижевност и културу
VI 2015 12
универзитет у бањој луци
филолошки факултет

СТАРОСРПСКА ТОПОНИМИЈА

Лома, Александар (2013), *Топонимија Бањске хрисовуље (Ка осмишљењу старосрпској топонимској речници и бољем познавању ојшћесловенских именословних образаца)*, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику, Библиотека Ономатолошких прилога, Књига 2.¹

Унедавно покренутој едицији *Библиотека Ономатолошких прилога* изашла је из штампе друга књига чији је аутор академик Александар Лома. Он је наш водећи етимолог и ономастичар, па је и сама та чињеница довољна препорука за његову најновију књигу *Топонимија Бањске хрисовуље (Ка осмишљењу старосрпској топонимској речници и бољем познавању ојшћесловенских именословних образаца)*.

Монографија академика А. Ломе, *Топонимија Бањске хрисовуље*, структурирана је на следећи начин: 1. *Предмет и циљеви истраживања* (11–17), 2. *Речник топонима забележених у Бањској хрисовуљи* (19–237), 3. *Творбени типови топонима засновани у Бањској хрисовуљи* (239–266), 4. *Развој и промене топонима од бележења у Бањској хрисовуљи до данас* (267–281), 5. *Вантопонимски доприноси* (283–294) и 6. *Значај Бањске хрисовуље за културну и етничку историју* (295–300). Поред ових делова који су нумерички обележени, у књизи су дате *Скраћенице* (301), *Извори и литература* (302–310), *Indices (Индекс имена)* (311–346), *Индекс речи* (347–381) и сажетак на енглеском језику (*Summary*, 382–386) који је, такође, подељен у шест целина.

Први део монографије са насловом *Предмет и циљеви истраживања* (11–17) чине потцелине: „Општесловенски именословни образци“ (11–13), „Старосрпски топонимској речник“ (13–15) и „Бањска хрисовуља као

извор топонимској грађе“ (15–17). Аутор користи придев именословни „као домаћи синоним за *топонимски*, тј. односи се на *топонимију* – науку која се бави именима“ (11). *Именословним образцима* аутор назива оне „топонимске и антропонимске структуре које се виšekратно реализују на једној језичкој територији у истом или варирајућем лику; варијантност може бити фонетска, морфолошка и лексичка“ (12). Објашњавајући појам *ојшћесловенски*, академик Лома каже да је „компаративно истраживање на општесловенском плану обично [...] усмерено на реконструкцију прасловенског стања, у нашем случају – на образце именовања којима су се служили стари Словени док су сви још говорили једним језиком у својој старој постојбини“ (12). Аутор у овом делу своје књиге износи и то како „замисла жељену базу речнички уобличених топонима [...] посведочених у старосрпским и српскословенским споменицима“ (12).

У првом поглављу аутор нас упознаје и са разлозима због којих је узео баш *Бањску хрисовуљу* као извор за проучавање старосрпске топонимије и наглашава да „осим квалитета и квантитета топонимској грађе коју пружа, БХ се препоручује [...] и из географских разлога [...] Она отвара најшири увид у топографију језгрених српских земаља преднемањихког доба... Пружа најбољи узорак старосрпске топонимије, и по ширини захвата и по квалитету записа. Стога продубљена и исцрпна анализа топонимској грађе коју она садржи може послужити као најбоље полазиште за неодложни посао сабирања и филолошко-етимолошке обраде целокупног старосрпског то-

¹ Приказ је резултат рада на пројекту *Дијалектолошка истраживања српској језичкој историји* (178020) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

пономастичког блага“ (16). Према његовим речима, *Бањска хрисовуља* даје нам могућност да изградимо „представу о томе шта је старосрпска топонимија, а без те јасне представе нема иоле смисленог бављења савременом топонимијом српских земаља, јер за тај посао од суштаственог је значаја способност да разумимо изворно од изобличеног, примарно од секундарног“ (17).

Друго, најобимније поглавље књиге носи наслов *Речник топонима забележених у Бањској хрисовуљи* (19–237). Пре самог речника, аутор даје релевантне податке за лакше сналажење и коришћење овог речника. Тоталном ексцерпцијом топонимастичке грађе (целокупна топонимија и микротопонимија) из *Бањске хрисовуље* узбучена је 651 одредница (мада се већи број налази у речнику топонима јер у тај број нису ушле празне, упућивачке одреднице). Уз сваку реч – одредницу наведене су све њене потврде у *Бањској хрисовуљи* уз назнаку рода, броја и падежа како би се избегли проблеми са препознавањем старосрпских морфолошких категорија. Структура одреднице је таква да садржи следеће елементе: наслов, филолошки коментар (садржи дилеме у вези са читањем, морфолошким ликом и сл.), данашњи лик имена (ако је идентификован), етимолошки суд и етимолошки коментар. Пример речничке одреднице:

БЪДЊЪ м.: за бѣдѣнь асс. 29г. Прочитано са -ѣ према савременом облику, в. ниже. Међник Бѣкова, Польза и Хропалице, данас *Багањ*, село у Рашкој (Шкриванић 1956: 187), односно заселак у Полазима (Томовић 2001: 227 д.). Прасл. **bъdъnъ* ‘шупља влада кроз коју се проводи вода на воденични точак’, §1.2.5.3. Прасл. реч значи и ‘дрвена каца’, ‘даскама обложена јама за штављење коже’, в. ЕРСЈ 2: 62–63, тамо и за даље порекло. Првобитно највероватније микротопоним, назив за место где се налазила воденица са бадњем, или можда метафора неког природног облика. Уп. *Багањ* јама и пећина, Пивска Планина (Цицимил 145). Уп. **Бѣдѣви доли**.

ОРАШЬЦ м.: на орашѣцъ асс. ѿт орашѣца ген. 12г. За разлику од **ор’ах**, **Ор’ахово** овде (као ни у **Ораховица**) није нотирана мекоћа *p*. Међник бањских села на л. страни Ибра, неидентификован (Томовић 2011:201). Прасл. Дијал. **orěšъ* (*jb*), adj. poss. од **orěxъ* ‘леска, орах’ + *ьсѣ*, §3.3.2. Придев је посведочен у сло-

веначком (**orěšji*, стчеш. *Orěši*, чеш. ретко *orěši* (ЭССЯ 29: 78 s.v. **obrěšъ* [sic!]; његова универбизација се могла одиграти још на апелативној равни, уп. у Белину речнику *орашац* ‘лесков шумарак’ (леска, односно њен плод, ранији је, још прасловенски денотат овог фитонима, који се на југу пренео на дрво које се у српском зове *орак*, *Juglans regia*, рус. *іреческий орех*; уп. **ор’ах**, тамо види и за фонетизам стсрп. облика и за проблем прасл. реконструкције), на шта указује дистрибуција лика **Orěšъсѣ*, који је чест на с.-х. језичкој територији а другде готово непознат, уп. стсрп. Орашѣц село код Дубровника, и данас *Орашац*, ит. Valdinocse ‘Орахов до’ (уп. **Диноша**), други у ДХ, међник села Стрѣлаца и Ораховице у горњем Подримљу, данас непознат (уп. Пешикан 1981: 53; Miklosich 1874: 69), пет села Орашац у Србији, седам у Босни (ИМ), десет микротопонима на подручју данашње Црне Горе (Pulević/Samardžić 364 д.), *Орашац* или *Орашец* у Македонији код Куманова, *Орешац* код Књажевца, Вршца и Вировитице (ИМ), *Оришац* код Сплита, *Орешец* пет села у Бугарској. Вероватније је да су ово топоними, сви или бар већина њих, проистекли из назива за лесков шумарак, лештар него ли да су настали по неким ораховим засадима. Са чешког терена може се навести универбизовани лик у женском роду *Orěšice* (Profous 3: 284), уп. на југу мтоп. *Орашица* код Бијелог Поља, *Орашице* рл. на Орјену, буг. *Орешница*. Могуће је да понегде имамо и деминутив на -*ьсѣ* изведен непосредно од дендронима **orěxъ*, али с обзиром на бројност топонимастичких потврда тешко да је свуда, или у већини случајева денотат било мало орахово (или лесково) стабло. Уп. овде **Грабѣц**.

ОСОЈАНИ м. рл.: село оу коуѣѣтн осојани пот., оу прѣкин поуѣт, кон грѣде оу осојани асс. 22г. За асс. -ани в. § 5.5. И данас Осојани (Шкриванић 1956: 184; Пешикан 1981: 54; Томовић 2011: 215 д.), Светозар Стијовић забележио је нагласак *Осојане*, Елезовић у свом речнику даје и *Осојане*, у Девичком катастигу *Осојане*, *Осојани*, *Доња Осојана* (по Пешикан 1. с.). Прасл. дијал. **otъsoje* ‘место окренуто од сунца’ + *-jane*, § 5.5. За реконструкцију псл. лика уп. стсрп. **oшsoje* у међнику *Ѡтсонна стѣна* (повеља краља Уроша о припајању кичавске цркве манастиру Богородице Бистричке, ЗСПП 240). Извођењу *осоје* од **obsъjati* ‘обасјати’ (најскорије ЭССЯ 29: 251–253) противи се чињеница да у том случају проверб **ob-* не показује очекивано значење, што говори у прилог претпоставци праоблика **otъsoje* (тако Miklosich 1874: 407; Дуриданов 1963), која налази потврду у наведеном стсрп. лику. Као апелатив само на словенском југу, али уп. чеш. топоним *Osojno* (Profous 3: 293). Топонимизовани етник *Осојани* и у Херцеговини код Гацка, такође слн. *Osojane* (Snoj 2009: 294).

Јасно је да је пред читаоцима један комплексан речник. Свака одредница обрађена у њему енциклопедијска је дефиниција у малом.

Творбени типови топонима засиљени у Бањској хрисовуљи (239–266) чине треће поглавље књиге. Поред Речника, који је, слободно можемо рећи, целина за себе, и овај део монографије, управо због представљених творбених образаца, чини ову књигу посебном и другачијом од осталих у којима су се аутори бавили топонимијом. На самом почетку овог поглавља аутор напомиње да су се у корпусу, равноправно са топонимима, нашли топографски термини, али „како њихово образовање спада у апелативну, а не у топонимску творбу, они су у овоме поглављу издвојени на његовом почетку, пре преласка на творбену класификацију топонима и разврстани по своме значењу“ (239). *Топографски термини у Бањској хрисовуљи* подељени су на: 1. „Називи за физиогене топографске објекте“ (241–242), 2. „Називи за антропогене топографске објекте“ (242–243) и 3. „Метафоре и експресивне формације“ (243). Након семантичке анализе географских термина у *Бањској хрисовуљи*, аутор се посвећује топонимској творби. Творбени типови топонима у *Бањској хрисовуљи* су: 1. „Атрибутивне синтагме и асуфиксална универбизација“ (244–254), 2. „Универбизација са суфиксацијом“ (254–256), 3. „Топонимизовани антропоними“ (256–259), 4. „Секундарна деривација од других топонима“ (259–262), 5. „Синтагме“ (262–264) и 6. „Страна и нејасна имена“ (264–266). Представљањем грађе на овакав начин, аутор је указао на везу творбених типова и значења у оквиру најосновније поделе на дескриптивна и посесивна назвања, „а у неким случајевима и са ужом специјализацијом“ (244).

Четврто поглавље ове књиге насловљено је као *Развоји и промене топонима од њиховој бележења у Бањској хрисовуљи до данас* (267–281). Поднаслови у овом поглављу су: „Имена очувана у неизмењеном лику“ (267–268), „Закономерни гласовни развоји“ (268–271), „Спорадични (несистемски) гласовни развоји и колебања“ (272–273), „Морфолошке измене“ (273–276), „Универбизација“ (276–277),

„Надградње и разградње“ (277–278) и „Преоблике и преосмишљења“ (278–281). Претходно и ово поглавље, према ауторовим речима, „употпуњавају се у нацрт српске топонимије, сачињен из двају међусобно удаљених хронолошких пресека и колико год непотпун, свакако довољан да предочи основне типове назвања на српском тлу у временском распону од готово седамсто година“ (267).

У петом поглављу књиге аутор даје сумаран преглед *Вантопономастичких доприноса* (283–294) разврстаних на: „Допринос познавању прасловенске лексике“ (283–285), „Допринос познавању старосрпске лексике“ (285–289), „Допринос познавању старосрпске и прасловенске антропонимије“ (290) и „Допринос историјској фонологији српског језика“ (290–294). Аутор напомиње и то да нам „топономастичка сведочанства БХ посебно [...] пружају драгоцену обавештења из домена лексике и антропонимије која унапређују наше познавање старосрпског речника и именослова, али и реконструкцију прасловенског језика у датим сегментима“ (283).

Шесто и последње поглавље књиге носи наслов *Значај Бањске хрисовуље за културну и етничку историју* (295–300). На самом крају овог поглавља, аутор наглашава да је „Бањска хрисовуља, златопечатна повеља вреднија од злата, једна од највећих драгоцености нашег културног наслеђа, сачувана у турском царском архиву, откривена од стране аустроугарских чиновника, самим тим доспела до нас посредством двеју царевина којима [...] није био у интересу да разоткрију ширу истину о српској прошлости. То што [...] данас [...] располажемо овим сведочанством непроцењиве вредности, опомена је нама самима да увек и у односу према свакоме поштујемо историјску истину и правду“ (300).

Након овог поглавља, у књизи су дате *Скраћенице* (301) и *Извори и литература* (302–310). Од вишеструког значаја у овој монографији јесте и *Индекс* дат на неколико десетина страна (311–381) који је аутор поделио на *Индекс имена* и *Индекс речи*.

Књига *Топонимија Бањске хрисовуље* прва је у којој је на овакав начин представљен

Мирјана Петровић-Савић

и анализиран ономастички, односно топонимски материјал. Анализирањем топонима на начин како то чини аутор ове књиге ставља се нови акценат на топонимију, а слободно можемо рећи и ономастику уопште. Она пружа и сазнања која омогућују нова и другачија схватања наше топонимије.

Сигурни смо да ће књига академика Александра Ломе бити незаобилазно штиво у стручним круговима истраживача у области не само српске ономастике већ и словенске.

mirjana.petrovic@isj.sanu.ac.rs